**TEATR HÁM MUZÍKA**

# BALET JANRINING RIVOJLANISHI “AYJAMAL” BALETI MISOLIDA

**Abatbaeva Rano Allambergenovna**
*O‘zbekiston davlat konservatoriyasi Nukus filiali*

**Tayanch so‘zlar:** musiqa, balet, dramaturgiya, xoreodrama, opera, drama, uvertyura, largo, lirika.
**Ключевые слова:** музыка, балет, драматургия, хореодрама, опера, драма, увертюра, ларго, лирика.
**Key words:** music, ballet, dramaturgy, choreodrama, opera, drama, overture, largo, lyrics.

Balet sahnaviy madaniyatning bir shakli bo‘lib, XV-XVI asrlarda Italiyada Uyg‘onish davri sudlarida paydo bo‘lgan. Balet Italiyadan Fransiyaga Ekaterina Medichining yordami bilan tarqaldi. Ekaterinaning balet san’ati rivojining dastlabki namunasi “Le Paradis d'amour” asari bo‘lib, uning qizi Marguerite de Valoisning to‘yida navarralik Genrixga taqdim etilgan. Aristokratik pullar “sud baleti”ning rivojlanishini dastlabki bosqichlariga mas’ul bo‘lgan, chunki qirol pullari birinchi navbatda o‘sha davr aristokratlarini ko‘ngil ochish uchun yaratilgan baletlarda qo‘llaniladigan g‘oyalar, adabiyot va musiqalarni boshqargan. U yerda balet uning aristokratik ta’siri ostida yanada rivojlandi. Birinchi rasmiy “sud baleti” 1573-yilda “Ballet des Polonais” Ekaterina Medichi tomonidan Genrix Anju Polsha taxtiga o‘tirgandan so‘ng Parijga tashrif buyurgan Polsha elchilarini sharaflash uchun sahnalashtirilgan. Bundan tashqari, “sud baleti”ning dastlabki tashkil etilishi va rivojlanishi o‘sha davr aristokratlari tomonidan moliyalashtirilgan va ishlab chiqarilgan. Bu ularning shaxsiy ko‘ngilochar va siyosiy tashviqot ehtiyojlarini qondirgan.

“Balet” so‘zining etimologiyasi uning tarixini aks ettiradi. *Balet* so‘zi fransuz tilidan kelib chiqqan va taxminan XVII asrda ingliz tiliga ko‘chgan. O‘z navbatida fransuzcha so‘z italyancha *balettodan* kelib chiqqan, *balo* (raqs) so‘zining kichraytirish demakdir. *Balet* oxir-oqibat italyan *balyarasiga* qaytadi, bu “*raqsga tushish”* degan ma’noni anglatadi. [1.42]

XVII asr oxirida Lui XIV Musiqa akademiyasi (Parij operasi)ga asos soldi, uning tarkibida birinchi professional teatr balet kompaniyasi – Parij opera baleti paydo bo‘ldi. Balet lug‘atida fransuz tilining ustunligi ana shu tarixni aks ettiradi. Teatr baleti tez-tez opera bilan yaqin aloqada bo‘lsa ham, tez orada mustaqil san’at turiga aylandi va Yevropaning yuragidan boshqa xalqlarga tarqaldi. Daniya qirollik baleti va Rossiya imperiyasining imperator baleti 1740-yillarda tashkil etilgan va ayniqsa, taxminan 1850-yildan keyin gullab-yashnagan. 1907-yilda rus baleti o‘z navbatida Fransiyaga ko‘chib o‘tdi, u yerda Sergey Diagilevning rus baletlari va uning vorislari alohida ta'sir ko‘rsatdi. Tez orada balet dunyo bo‘ylab yangi kompaniyalar paydo bo‘lishi bilan tarqaldi, jumladan, Londonning “Qirollik baleti” (1931), San-Fransisko baleti (1933), Amerika balet teatri (1937), “Qirollik Vinnipeg baleti” (1939), Avstraliya baleti (1940). Borovanskiy baleti, Nyu-York shahar baleti (1948), Kanada milliy baleti (1951) va Hindiston milliy balet akademiyasi va tresti (2002) bunga yorqin misol bo‘la oladir. [2]

XX asrda balet uslublari rivojlanishda davom etdi va konsert raqslariga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Masalan, Amerika Qo‘shma Shtatlarida xoreograf Jorj Balanchin hozirda neoklassik balet deb nomlanuvchi yo‘nalishni yaratdi, keyingi ishlanmalar zamonaviy balet va post-strukturali baletni o‘z ichiga olgan. Germaniyada Uilyam Forsitning ishlari ushbu soha rivojiga alohida ta’sir ko‘rsatgan.

XX asrning 30-40-yillari O‘zbekstonda balet janrining shakllanish davri bo‘lgan. O‘zbek termalaridan foydalanib N.A.Roslavetsning “Paxta”, E.G.Brusilovskiydiń “Gulandan”, S.N.Vasilenkoniп “Aqbilek” va boshqa baletlar yaratilgan. Qoraqalpog‘istonga balet janri XX asrning 90-yillarida kirib keladi. 1996-yili N.Muxammeddinov musiqasiga, baletmeyster T.Xojasov librettosiga ilk qoraqalpoq “Ayjamal” milliy baleti yaratilib sahnaga qo‘yiladi. Balet ikki akt, besh kartinadan iborat. “Ayjamal” baleti oradan 21 yil o‘tib, kompozitor tomonidan qayta ishlanadi. Musiqiy tomonidan milliy qoraqalpoq naqshlari keltirilgan kostyum-liboslar, chiroyli dekoratsiyalar bilan boyitilgan opera O‘zbekiston xalq artisti, baletmeyster X.Sharipov tomonidan sahnalashtiriladi. Balet 2017-yili 29-aprel kuni qayta sahna yuzini ko‘radi va katta olqishlarga sazavor bo‘ladi. Ikkinchi bor sahnalashtirilishida balet qaharmonlari: Ayjamal obrazda – Nigora Sharipova, Qasim obrazda – Baxtiyar Nazarov, Erman g‘arri obrazda – Baxitjan Dauletov, Orazbiyke – Ayjamal To‘legenova, Dalmenbay – Sultan Duysenbaev, Eshbay obrazda – Batir

Nietullaev, Shilimbet obrazda – Alisher Qurbanov, Esimbet obrazda – Sultan Jubaev, Doshimbet obrazda – Aziz O‘teniyazov va boshqalar. Yosh qiz-yigitlar obrazlarni mahorat bilan yoritib berishda is’tedod va qobiliyatini ko‘rsata olgan.

Baletda ezgulik va yovuzlik kuchlarning qarama-qarshiligi ko‘rsatiladi. Ayjamal, Yerman ezgulik va odillik tarafdorlari bo’lsa Darmenbay, Orazbiyke, Shilimbet yovuzlik va adolatsizlik tarafdorlaridir. Baletning bosh qahramoni Ayjamalning otasi Yerman, o‘gay onasi Orazbiyke, sevgan yigiti Qasim va boshqalar ularni ta’riflovchi leytmotivlar bilan va musiqali mavzular bilan ko‘rsatilgan. Ayjamal va Qasimning o‘lim mavzusi baletni muqaddimasidan tortib asarning oxirigacha har taraflama rivojlanib, o‘lim sahnasida o‘z poyoniga yetadi. Ayjamalni musiqali ko‘rinishida qaraqalpoq xalq kuylaridan – “Qobiz sazi”, “Ayraliq” va boshqalardan foydalanilgan. Qasim baletda “Ufori” ohangi oyoq o‘yini kuyi bilan ko‘rsatilgan. Boshqa qahramonlar ham xalq kuylari orqali ko‘rsatilgan: “Ming tumen”, “Qobiz sazi”, “Eshbay”.

Asarda xalq turmushi – Navro‘z bayrami, qizlar o‘yini, uy sharoitining ko‘rinishlari chiroyli tasvirlangan. Bularni ta’sirli qilib ko‘rsatish uchun kompozitor qoraqalpoq kuy qo‘shiqlaridan – “Qizlar qo‘shig‘i”, “Chimbay namasi”, “Ayqulash” o‘yini kuylaridan foydalangan. Qiz va yigitlar o‘yini ikki bo‘limdan tashkil topgan: birinchi qismda “Qizlar qo‘shig‘i” yumshoq va lirik ohangda “sol” minor tonalligida berilgan. Ikkinchi qismida yigitlar o‘yini qoraqalpoq xalq kuyi “Chimbay oyini” bilan berilgan. Bu kuy dastlab pastki registrga o‘tadi. Kuy “fa” ioniy va miksolidiy xalq ladlarida berilgan. Bu raqsda sayilning asosiy mavzuviy jihati ko‘rsatilgan.

Qiz va yigitlar raqsi sekin Eshbay cho‘ponning xushchaqchaq kuyiga o‘tadi. Cho‘pon yon atrofdagilarni “Eshbay kuyi”da ijro qilib kuldiradi. Birinchi kartinaning oxirida Qasimning shodlik o‘yiniga Ayjamalning leytmotivi qo‘shiladi. Tabiatning ko‘rinishlarini va turmush sharoitlarini ko‘rsatishda kompozitor simfonizatsiya usullarini keng qo‘llagan. Daryoning bo‘ylarini, qalin to‘qaylarni, qorong‘u tunni, qochish-quvlash, urush harakatlariday janrlik ko‘rinishlarda simfonizatsiya usulidan keng foydalangan. Balet qatnashuvchilarni va janrlik ko‘rinishlarni ifodalashda ijodkor dramatik usullarni qo‘llab, musiqali mavzularni rivojlantirib, bo‘rttirib ko‘rsatishda simfonik orkestrning ritmik, garmonik, faktura, dinamika imkoniyatlaridan unumli foydalanib, ko‘pchilik tamoshabinlarga tushunarli musiqali asarini yaratgan. Kompozitor N.Muxammeddinov xalqimizning ajoyib professional milliy san’atini har doim to‘ng‘ich asarlar yaratish baxtiga muyassar bo‘lgan. Ijodkor “Ayjamal” baletida o‘zining doimiy izlanishlari natijasida vatanga bo‘lgan muhabbati mavzusidagi muammolarning yechimini topib, musiqa tili bilan gavdalantirib berga harakat qilgan. Uning professionalligi shundaki, asarning bosh mavzusi muhabbat bo‘la turib, shu orqali katta muammo-insonni boshqalardan ajratib turadigan chegara – befarzandlikka to‘xtalib, ilohiy belgilab bergan ota-bobolarimiz orasidagi bajarilishi shart bo‘lgan insoniylik, odob-axloq fazilatlariga ham to‘xtalib o‘tgan.

Ma’lum bo‘lishicha baletning syujeti odatda taniqli tarixiy materiallarga asoslanib yaratiladi. Shu sababli “Axmaq patsha”, “Yusup Zliyxa”, “Malikayi hayar”, “Izzet ham saxaniy” dostonlarining voqealarini A.Xalimov va J.Shamuratovlarning “Suymegenge suykenbe” musiqali dramasidagi G‘odalaqning raqslaridagi harakalarni ham chuqur o‘rganib, ulardan ilhom olgani seziladi. [3]

“Ayjamal” - bu epik xoreodrama hisoblanadi, N.Muxammeddinov baletning dramaturgiyasiga, musiqaning badiiy gavdalanish roliga katta ma’no berib, kengaytirib va chuqurlashtirib, haqiqiy qoraqalpoq milliy baletini yaratgan. Bu tragedik asarning bosh mavzusi yoshlarning bir-biriga bo‘lgan muhabbati desak, ikkinchi tomondan ona va bola orasidagi chegara, otalik vazifasini unutgan egoist, ko‘zi to‘ymas nafsi buzuq, farzand taqdiri ko‘ziga ko‘inmay qolgan otaning insonparvarikka to‘g‘ri kelmaydigan salbiy harakatlari bilan boyitilgan. Otasi sababli umri chigallashgan ikki yoshning ayriliqqa duchor bo‘lib, yosh niholday Ayjamal majburlikdan hayotdan ko‘z yumadi. Asar liroepik dostonlarga xos lirik, yoki, oshiqlik xoreodrama xarakterida yaratilgan.

Lekin “Suymegenge suykenbe” musiqali dramasidagi singari qisqa va soddaligicha qoldirmasdan “Ayjamal” baleti keng mazmunli, klassik xarakteri og‘ir Yevropa baletlari singari yaratmasdan, o‘zining yakka fantaziyasi orqali qoraqalpoq xalq kuy va raqslari bilan, uning rang-barang boy milliy koloritidan mohirona foydalanib, qoraqalpoq xalqining ilk milliy baletini yaratdi. Ayniqsa, baletda milliy dutor kuylari “Zalim ayraliq”, “Suwg‘a barg‘an qiz”, “Min’ tu’men” va “Diydim aman” va boshqa qobuz kuy nolalaridan unumli va puxta foydalanib, kerakli joylarida mazmunga xos harakatlarni ifodalagan. [4.41]

Balet mana shunday yoqimli milliy kuy-qo‘shiqlar orqali tomoshabinlarning ko‘nglidan

joy olib, ular bilan qadrdon insonlar singari musiqa va ohanglar bilan ular orasidagi bog‘lanishlarga sabab bo‘ldi. Shu sababli, tomoshabinlar bunday janrning ilk bora guvohi bo‘lishiga qaramasdan, baletni aniq va ravshan tushinib olishiga muvaffaq bo‘lgan.

Kompozitor bilan baletmeysterning birgalikdagi ijodiy hamkorligi balet mazmuniga mos ravishda tanlab olingan xoreografik ko‘rinishdagi raqs harakatlari, balet shakllari qo‘llanib, qaharamonlarning psixologik holatni chuqur ifodalab qo‘ymasdan, shu vaqtning o‘zida kompozitor tomonidan musiqaga libretto singdirilgan asosiy ideani ham to‘liq ochib berishga muvvaffaq bo‘lishdi. Albatta, xoreografik asarlar bir nechta komponentlardan iborat bo‘lganiligidan dastlab musiqa, undan so‘ng raqs, ijodiy yo‘nalishda musiqa spektaklning asosiy ildizi raqs-uning tug‘ilib o‘sgan yeri, asosi hisoblanadi. Shunga bog‘liq baletmeyster tomonidan musiqa raqs tiliga ko‘chiriladi va musiqani harakat go‘zalliklari bilan uyg‘unlashtiradi. Mana shunday fidoiy xizmatlarning natijasida “Ayjamal” spektaklidagi Ayjamal obrazining tomoshabinlarga kuchli ta’sir qilishga olib keldi. Berdaq musiqali teatrida baletning ilk bora sahnalashtirilishi kompozitor, baletmeyster, dirijyor uchun ham ijodkorning sinov toshi, kriteriyasi bo‘ldi. Undagi kuchli musiqa, yuqori texnik talablar bilan asarning murakkab voqealarga boy bo‘lgani sababchi bo‘lgan. Ayjamal spektaklining ilk ko‘rinishlarida sharq xalqlariga xos milliy kolorit bilan cheklanmagan holatda ota-ona, yoshi kattalar oldidagi uyatchan, andishali qizlarga xos ibo-hayo saqlashlarini oyoq-tana harakatlari bilan ko‘rsatadi. Sevgan yoriga bo‘lgan mehrini mimika harakatlarida, kelajakka umid bilan qarashi, odobini qizning qarashlaridan anglay olish qiyin emas. Ayniqsa, oxirgi sahnalarida, barcha umidlari, armonlari puchga aylangan qizning pantomimik harakatlarida ichki kechinma va tuyg‘ularini ko‘zlarida ifodalay olgan.

Kompozitor Yevropa balet san’atidan foydalanish bilan bir qator G‘arb klassikasining barcha komponentlarini ko‘chirib olmasdan, xalq raqs kuylaridan foydalanib, aralashma turda boshqa baletlarga o‘xshamagan haqiqiy qoraqalpoq milliy baletini juda ajoyib, takrorlanmas qilib yaratishga muyassar bo‘ldi.

Afsonalardan birida aytilishicha, Alloh taolo Odam Atoni yaratgan vaqtda, unga musiqa orqali jon ato qilgan ekan. Ushbu afsonada aytilganidek, xoreografik asar yaratganda ham dastlab musiqa, keyin raqs yaratiladi. A.Alimov, T.Adambaevalarning “Ataqli sazgerler” kitobida ta’kidlanganidek “ijodkorlik yo‘nalishida musiqa – spektaklning ildizi, raqs, uning paydo bo‘lgan joyi, gavdasi hisoblanadi”. [5.40] Demak, baletmeyster tomonidan raqs musiqa tiliga ko‘chiriladi, shunday qilib, musiqani xoreografiyadagi go‘zallik harakatlar bialn uyg‘unlashtiradi. “Ayjamal” baletida kompozitor bilan baletmeysterning birgalikda yuqori professionallik bilan asarga yondashish natijasida bosh qahramonlarning obrazi tomoshabinlarga ta’sir qilishiga sabab bo‘ladi.

Mualliflar asardagi bosh qahramon Ayjamalning qoraqalpoq qiziga xos bo‘lgan ibo-hayoligi, odobi, tarbiyasi, ota-onaga va yoshu-qariga hurmat-izzat singari insoniylik faziylatlarini ochib beradi. Asarda Ayjamal dastlab o‘z kelajagiga katta umidlar bilan qaraydigan, muhabbat tuyg‘ulari, nozik qiz gavdalanadi, uning mimika harakatlarida aniq sezilgan bo‘lsa, syujetning dramatik kulminatsiyasida umridagi badnafs, yovuz, o‘z manfatini hamma narsadan ustun qo‘yadigan yomon niyatli odamlarning qo‘liga tushib qolganlikdan, bosh qahramonlarnng obrazi butunlay o‘zgarib ketadi. Bunda armonlari so‘ngan, bu hayotning yovuzliklaridan noligan, undagi niyati yomon insonlardan yuz burgan Ayjamalning xarakteri yuzaga chiqadi. Uning pontomimik harakatlarida ko‘zlari chaqnab yonib turgan, qahri qattiq, g‘azabli qiz obrazini ko‘ramiz. Asarning asosini insoniyat umrini ikkiga ajratuvchi ikki qudratli kuch yaxshilik va yomonlikning kurashi tashkil qiladi. Odamzot dunyoga kelib esini taniganidan buyon davom etib kelayotgan halollik bilan harom, havas va hasad, kechirimlilik bilan xafa-gina orasidagi tortishuv gavdalantirilgan. Ya’ni, voqea davomida zo‘ravonlikka qarshi xalqning birlashishi, bir-birga mehr-muruvvat qilib yashashi ko‘rsatilgan.

Balet uvertyura bilan boshlanadi. Bu uvertyuraning xarakteri salmoqli, og‘ir-bosiq, qayg‘u aralashgan mungli musiqa “Largo” tempida ijro qilinadi. Uvertyura asarning dramatik mazmunini ochib berib, tomoshabinni baletning voqeasiga qarab olib keladi. Birinchi kartinada “Quwanish jarma” tarafdagi qishloq xalqining Nawriz bayramini ko‘tarinki ruhda o‘tkaziyotgani gavdalantiriladi. [6] Bu sahnadagi voqeani muallif xalqning tinch, osoyishta yashayotgan turmush tarzini kayfiyatidan boshlab, asta-sekin qudratli musiqa orqali tomoshabinlarning ruhiga ta’sir qiladigan shovqinli, ta’sirli musiqali obrazlar orqali bayon qiladi. Bunday xurram kayfiyatni ochib berish uchun kompozitor qoraqalpoq xalq durdonalaridan biri bo‘lg‘an “Juriń qizlar” qo‘shhig‘ini rivojlantirib, qizlarning aylanib yurib o‘ynaydigan xoreografik raqsi orqali ko‘rsatgan.

Baletning badiiylik tarafdan ta’sirli chiqishida sahna dekoratsiyasining roli kattadir. Bu joyda zamonabiy teatr-dekoratsiya usullardan tashqari, sharq xalqlariga xos arxitekturali binolar, qora uy, umuman xalqimizga bog‘liq milliy meroslarimiz teatr bezaklari sifatida foydalanilgan. Bu kartinada podachi Eshbayning paydo bo‘lishi, uning o‘z hunari bilan qiz-juvonlarning ko‘nglini olib, xoreografik raqslarning imkoniyatlari bilan inson ruhiga ta’sir qiluvchi quvonchli tuyg‘ularini ko‘rsata bilishi, asar mazmunini tomoshabinlarning ongiga yetkazib beradi.

Baletdagi bosh qahramonlar Ayjamal bilan Qasimning ijro qilgan duetidagi bir-biriga bo‘lgan muhabbatga to‘li tuyg‘ularini ko‘rsatuvchi harakatlari hech narsa bilan solishtirib bo‘lmaydigan lirik ko‘rinishlardan biri hisoblanadi. Baletda Ayjamal rolini birinchi sahnalastirilishida teatr balerinasi Ayjamal To‘legenova ijro qildi. U bu obrazdagi muhabbatning kuch-qudrati bilan tuyg‘ularini ko‘rsata olgan.

Balerinaning rolga to‘g‘ri tanlangani, uning kelishgan qaddi-qomati bilan harakatlariga, mimikasida kartinaning daslabki ko‘rinishlaridanoq aniq ko‘zga tashlanadi. Baletda ikki yosh sevishganlarning bir-biriga bo‘lgan tuyg‘ulari alohida ko‘rinishga ega. Ayjamaldning Qasim bilan “o‘z baxtimga yettim, sevikli insonim bilan birga bo‘ldim, baxtiyor umr kechiraman” - deb, harakat qilgani ajoyib raqslar orqali ifodalagan. Bu raqsga javoban suyikli yori Qasimning ham leitmotivi Ayjamal bilan maqsad-murodiga yetgani, ularning sahnada quloch ochgan duetlari bilan monologlarida dramatizmning kuchayib borganini ko‘ramiz. Keyingi ko‘rinishda baletmeyster obrazni ta’sirli va ishonarli qilib ochib berishda pontamimo usullaridan ko‘p foydalangan. Masalan, “Qasimning otasi Darmenbayning “Bizlar sevgi nimaligini bilmay ham katta bo‘ldik, onangni ot aravada borayotgan qizlarning orasidan olib qochganmiz, sen ham to‘ydan so‘ng sevib qolasan”, “qiizni olib kel bog‘la!”, “Qasimni ko‘ndir” - deb dag‘dag‘a qiladi, jallod o‘gay onangning indamasligi, Ayjamal bilan Qasimning “bizlarga fotiha ber” - deb yolvorishlari, unga qo‘shilib bukil xalqning “bolalarga fotiha ber” - deb aytgan iltimoslari, yuzi, qoshu-ko‘zlari, oyoq-qo‘l harakatlari bilan voqeani pantomima usullar orqali tushuntirishi tabiiy va aniq chiqqan”. [7.44]

Kompozitor bosh qahramonni tashqi ko‘rinishlaridan tortib to ichki kechinmalarining musiqiy dramaturgiyasi orqali topog‘onligi bilan bezantirgan. Ayjamal obrazining ta’rifiga kelsak, u chiroyli, nozik qiz bo‘lib, yoqimli musiqa xalq cholg‘ulari orkestri orqali beriladigan ma’naviy kayfiyatini syuet bir kartinadan ikkinchi kartinaga kam-kamdan chuqurlashib, o‘z muhabbatiga sodiqligi va or-nomusini himoya qilish harakatlarini o‘zida jamlab, hayotni tushinib yetishi ko‘rsatiladi.

Ilk ko‘rinishlarda o‘zining shirin xayollari bilan osmonlarda parvoz qilayotgan Ayjamal, armonlari puchga chiqqaniga ishonchi komil bo‘lgandan so‘ng, ushbu ko‘rinishning rivojlanishiga mos orkestrdagi musiqa dramaturgik kulminatsiyasidan kam-kam ko‘tarilib, keyingi ko‘rinishdagi Ayjamalning badnafs Darmenbayning belidagi xanjarni sug‘irib olib, o‘z yuragiga urishi vaqtida musiqadagi dramatizm tragedik kulminatsiyaga yetadi. Bu tragedik kulminatsiyaning ta’sirli chiqishida baletmeyster T.Xojasov va professor Q.Saatovlarning baletmeysterlik san’atidagi to‘plagan tajiribasi muhim rol o‘ynagan.

Tragediyaning kulminatsiyasida xalq Ayjamalning begunoh ketganiga qiynaladi. Buni kompozitor orkestrning gurkiragan ovozi va akkordlarning bir taxlitdagi harakati bilan uni qayg‘u-hasrati bilan yakunlovchi zarbli cholg‘ularda akkordlarning yangrashi holatida ijro jo‘rligida esa vokalistlarning so‘zsiz ingrashi orqali beriladi. Xorning jo‘rligida Ayjamalni qo‘liga ko‘targan xalq ikki yosh qalbning uchrashgan “Muhabbat cho‘qqisi”ga qaray yo‘l oladi. Bu qayg‘uni gavdalantirgan qudratli musiqa ohanglari sekin-asta pasayib, olovga suv sepgandek o‘chib qoladi va birdaniga jimjitlik hukm suradi. Asarning yuqori darajada chiqishida taniqli dirijyor O‘zbekistan va Qoraqalpog‘iston Respublikasiga xizmat ko‘rsatgan san’at arbobi Qurbanbay Zaretdinovning xizmatlari kattadir.

“Ayjamal” baleti qoraqalpoq xalqining yuragidan ochmas o‘rin olgan ilk milliy balet bo‘lib ajoyib san’at durdonalarimizga aylandi.

Xulosa urnida shuni aytish joiz, bugungi kunda balet janridagi asarlar teatr saxnalarida qoyimastan qolib ketyabdi. Balkim shuning uchundirki yosh kompozitorlar ijodida balet janriga yaratilgan yangi asar namunalari ko’zga tashlanmayabdi. Bundan 2-3 yil oldin kompozitor Jamil Charshemov tomonida qoraqalpoq xalq dostoni “Qoblan” obraziga balet yaratilgan edi, librettosi esa Joldasbay Turdimuratov, ammo bu balet ham osha qog‘ozda yozilganicha qolib ketti. Agar ustoz kompozitorlarimiz yaratgan, N.Muxammeddinov “Ayjamal”, Q.Zaretdinov “Qiriq qiz”, M.Jiyemuratov “Makariya Suliw”, J.Charshemov “Qoblan” baletlari saxnalashtirilib tomoshabinlarga in’om qilinsa musiqamizning rivoji uchun kelajak avlodlar nazarida xalqimizning milliy balet janrida ijod qilishlari va

ularning musiqiy tahlil qilia olishlariga yol bo‘ladi deya umid qilamiz.

**Foydalangan adabiyotlar**

1. National Ballet Academy & Trust of India in New Delhi, India. Retrieved March 29, 2010.
2. Alimov A., Adambaev T. Ataqli sazgerler. – No’kis Qaraqalpaqstan, 2012.
3. Абатбаева Р. Роль балета «Айжамал» в каракалпакском искусстве Донецкие чтения образавание, наука, инновации, культура и вызовы современности 2022 г. 27-28 октябрь. Том 10. Култура и искусство библиотечкое дело. – Донецк: Издательство ДонНУ, 2022.
4. “Erkin Qaraqalpaqstan” gazetasi, 2007-jil, 8-noyabr.

**REZYUME.** Maqolada balet janrining paydo bo‘lish tarixi, shuningdek, O‘zbekiston va Qoraqalpog‘istonda balet janrining shakllanish davrlari haqida so‘z yuritilgan. “Ayjamal” baleti qoraqalpoq xalqining ilk milliy baleti hisonlanib, o‘ning janrlik xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

**РЕЗЮМЕ.** В статье рассказывается об истории возникновения жанра балета, а также периодах становления жанра балета в Узбекистане и Каракалпакстане. Балет "Айжамал" считается первым национальным балетом каракалпакского народа, и его жанровые особенности проанализированы с научной точки зрения.

**SUMMARY.** The article discusses the history of the emergence of the ballet genre, as well as the periods of formation of the ballet genre in Uzbekistan and Karakalpakstan. The ballet "Ayjamal" is considered the first national ballet of the Karakalpak people, and its genre features have been scientifically analyzed.

## BERDAQ BAQSÍNÍŃ ÓNERIN DAWAM ETTIRIWSHI ÁWLADÍ QARAJAN BAQSÍ HAQQÍNDA

**G.Allambergenova** – *professor*
*Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı*

**Tayanch so‘zlar:** doston, motiv, folklor, variyant, baxshi, usul.
**Ключевые слова:** эпос, мотив, фольклор, вариант, бахши, метод
**Key words:** epic, motive, folklore, variant, bakhshi, method .

Qaraqalpaq xalqınıń kórkem óneri, bay ádebiy miyrası, milliy nama qosıq sazları, jırawshılıq, baqsıshılıq, qıssaxanlıq óneri, ustazdan shákirtke ótiw jolı menen miyras bolıp búgingi kúnimizge shekem kelip jetken. Ádebiyatımız benen muzıka mádeniyatımızdıń rawajlanıwı barısında, ózlerinin’ uzaq jıllar izleniwleri nátiyjesinde jazıp qaldırǵan maqalaları menen ilimiy miynetlerinen, kitaplarınan ádebiyatshı, ilimpaz, alımlarımız Qallı Ayımbetovtıń, Qabıl Maqsetovtıń, Nawrız Japaqovtıń, Tájigúl Adambaevanıń, Sarıgúl Bahadirovanıń, Ásen Alımovtıń jáne basqa da kóplegen ilimpazlarımızdıń baspa sóz betlerinde jarıq kórgen miynetlerinen hár tárepleme tastıyıqlanıp hám dálillengenliklerin oqıp biliwimizge boladı. Qaraqalpaqstanda ǵárezsizliktiń nátiyjesinde baqsıshılıqtıńúlken bir adım islewine múmkinshilik payda boldı. Japaq baqsı, Esjan baqsı, Qarajan baqsı sıyaqlı qaraqalpaq xalqınıń kórkem - ónerinińasirler boyı tariyxın dóretiwdegi, sonıń menen birge házirgi ǵárezsizlik kórkem - ónerdiń rawajlanıwındaǵı qosqan úlesleri xalqımızdıń mádeniyat tariyxında, biziń dáwirimizdiń múmkinshiligine ılayıq máńgi saqlanadı.

Xalıq namaların, qosıqların kámine keltirip atqarıw hár bir sázendeden, qosıqshıdan úlken talant, uqıplılıq, tereń sezim, kóp jıllıq tájiriybe, oqıp úyreniw shıdamlılıq hám juwapkershilik penen qatnas jasap miynet etiwdi talap etedi. Sebebi bul namalardı dóretken, shıǵarǵan hám atqarıp kelgen baqsı - jırawlarımız bul namalardı shıǵarǵanda muzıkanıń kóp túrli usıllarınan keńnen paydalanıp, olardıń múmkinshiliklerin kórkeytip, bayıtıp barǵan. Usınday altın miyrasımızdıń bayıwına úles qosqan ataqlı baqsılarımızdıń biri Qarajan baqsı.

Qaraqalpaq xalqınıń ullı perzenti Berdaq shayırdıń aqlıǵı, qız baqsı Húrlimannıń tuńǵısh perzenti Qarajan baqsı 1884-jılı Aral teńizi átirapında tuwıladı. Onıń baqsı atalıwı atası Berdaq hám anası Húrlimannıń óz dáwiriniń belgili bálent lapız iyeleri bolıwı menen baylanıslı.Qarajan jaslayınan anasınan duwtar shertiwdiń álwan sırların úyrenip baradı. Nátiyjede, onıń birinshi ustazı óz anası, dep tán alınadı.